

Német nyelv.

A beszéd-készség fejlődési útja.

A polgári iskolai német nyelvtanítás gyakorlati céljához bizonyos fokú gyakorlati nyelvkészség elsajátítása tartozik. Bármennyire szállítsuk is le igényeinket ezen a téren, az út a teljes tudatlanság fokától az elérendő célig bizony igen hosszú és fáradságos, s heti 3 óra mellett ugyancsak ki kell használnunk minden didaktikai lehetőséget és a tanulóknak rejlő adottságot, hogy a célt elérjük. Különösen fontos, hogy tisztában legyünk a tanulók életkorából folyó természetes hajlamokkal. Az első osztályba kerülő gyermek lelki alkata egészen más, mint a harmadik-negyedik osztályos tanulóé. Amaz játékos, közlékeny, folyton tevékenykedni akaró, mozgékony típus, akiben ezenfelül nagy mértékben ki van fejlődve az utánzási hajlam. Emez már zárkózottabb, távolról sem olyan közlékeny, mert befelé néz. Az elsőt a külvilág vonzza, érdeklí; a másikat saját belső világa foglalkoztatja. Az tárgyias természetű, ez regényes hajlamú. Szóval a kétféle fejlődési fokú gyermek olyan két különböző természetet mutat, hogy ezzel számolni kell a didaktikai eljárás megválasztásakor is. A tanuló lelki alkata és természetes adottsága meghatározza a vele szemben követendő módszeres eljárást. Ha a beszéd-készség kifejlesztése szempontjából vizsgáljuk a kétféle fokú tanulót, itt is különböző eljárásokra lesz szükség. A tanuló természetrajzának ismerete megtaláltatja velünk azt a tanítási módot, mely a tanulót szólásra bírja, s így beszéd-készségét megindítsa, növelje, fejlessze.

Az alábbiakban megkísérlem, hogy vázoljam a beszéd-készség fejlesztését célzó beszédgyakorlatok természetes fejlődési menetét úgy, ahogyan azt a tanuló érettségi foka, lelki adottsága, s hajlama megkívánja. Három fejlődési fokot lehet itt megkülönböztetni: 1. előkészítő fok, 2. kezdő fok és 3. haladó fok. Nézzük ezeket külön-külön.

1. Az előkészítő fok azt a 6—7 hetes előkurzust foglalja magában, mely hivatva van a gyermek hallását és beszélő szerveit az idegen nyelvhez szoktatni, az új tanulmány iránt kedvet ébreszteni, s a beszéd-készséget megindítani. Ez az előkészítő munka teljesen nélkülözi a könyvet, mert az itt inkább gátlást jelentene, mint segítséget; hiszen a leírt szókép nem mindig egyezik a hangbeli szóképpel. Márpedig most elsősorban a fülre, azaz a hangkép helyes felfogására; s a nyelvre, vagyis a hangkép helyes visszaadására fektetjük a súlyt. A tanuló beszélő tevékenysége ezen a fokon főképpen utánzásra alapszik. Ez meg is felel a tanuló természetes hajlamának, mert szívesen

és készségesen mondja el az előmondottakat. Még inkább fokozódik ez a beszédbeli készség, ha az elmondandó szöveg valamiféle külső cselekvéssel van kapcsolatban. A cselekvéssel összekötött beszédnek kettős haszna van: megfelel a tanuló cselekvő hajlamának és nélkülözhetővé teszi az anyanyelvet. Miután ez a beszélni-tanulás csak érzékelhető tárgyakon hajtható végre, ezért ezeknek a beszédgyakorlatoknak a főtárgya a közvetlen környezet, vagyis a tanterem. Itt annyi megbeszélésre alkalmas tárgy, s annyi cselekvési lehetőség kínálkozik, hogy bőven ellátja beszédanyaggal a hathetes előtanfolyamot. Kezdjük a bemutatkozáson, majd megismerkedünk a tanterem tárgyaival, eszközeivel, azok tulajdonságaival, a tanuló eszközeivel s a velük végezhető cselekvésekkel. Az egész tanulás csupa beszéd, csupa mozgás. A tanítási eljárás gerincét a folytonos és állandó beszéd teszi, kísérve cselekvéssel, taglejtéssel, mozgással. A beszéd szövegét a kellő mozdulat kíséretében először a tanár mondja elő lassan, jól tagolva, közepes hangerőséggel. A tanulók mondatról-mondatra utánozzák, szintén mozgás, cselekvés, taglejtés kíséretében. A tanulók beszédje előbb egyenként, majd csoportosan, végül egész osztálykarban gyakorlandó. Fontos, hogy minden mondatot tökéletesen begyakoroljunk. Itt nincs helye a türelmetlenségnek, az elsietésnek; itt nem a mennyiség, hanem a minőség a vezető szempont. Ügyelni kell a helyes kiejtésre, a hangsúlyozásra s a mondatdallamra is. A lassú előrehaladás, s a szakadatlan beszédgyakorlás módot nyújt arra, hogy állandóan ismételhessük a régebben tanultakat s így állandóan ébrentartsuk az egész beszédanyagot. De erre szükség is van, mert hiszen nem használunk könyvet, tehát nincs otthoni tanulás sem. A tanulást közösen az iskolában végezzük. Ez biztosabb tudást nyújt, mint amennyit az otthon segítség nélkül tanuló gyermek a könyvből meríthetne. Tehát a munkát az iskolában végezzük el egységes vezetés mellett, közös munkával, állandó ellenőrzéssel, s folytonos gondos gyakorlással. Ennek a társas együtt tanulásnak nagy előnyei vannak a hallás- és beszédszervek gyakorlása szempontjából. Mások megfigyelése és megítélése jó út az önbírálathoz, s jó iskola saját képességeink megítélésére. A gyermek az osztálymunka folyamán sokszor hallja ugyanazt a mondatot; hallja először a tanár szájából, majd gyakorlás közben társaitól is. Tehát van alkalma összehasonlításra, előkészületre, úgy, hogy amikor rákerül a sor, már tudatosan igyekszik jól mondani. Ha cselekvéssort gyakorolunk, akkor célszerű azt először az egyes számú első személyben begyakorolni, s csak azután más személyekre alkalmazni. A társas tanulás legnagyobb előnyét főképpen a kérdések feltevésében, gyakorlásában és variálásában tapasztalhatjuk. A kérdés a beszédgyakorlat nélkülözhetetlen része s a beszédképesség

megszerzésének leghálásabb formája. Ezért fontos, hogy minden mondat mellett ott legyen a megfelelő kérdés is. Ebben is logikus sorrendet kell tartani: először kérdezzünk az állítmányra, azután az alanyra, tárgyra stb. mondatrészre. Először a kérdőszót kell tudni helyesen alkalmazni, ezért gyakoroljuk mindenféle változatban, hogy vérré váljék. Kezdetben célszerű a feltett kérdést a felelő tanulóval ismételtetni, hogy átgondolhassa; csak azután feleljen rá, de egész mondattal. Az egész mondattal való felelés elveszi ugyan a beszélgetés természetes jellegét, de viszont jó nyelviskola a mondatszerkesztés, kiejtés és hangsúlyozás szempontjából. A kérdéstechnika elsajátításának jó iskolája az is, ha egy-egy mondat minden tagjára alkotunk kérdést. Ez különösen a mondatrészek felismerése, s a nekik megfelelő kérdőszók helyes alkalmazása szempontjából igen jó gyakorlási mód. Ezt különösen később gyakoroljuk, amikor már írni is tudunk, s a kérdéses mondatot felíratjuk a táblára. Itt megelégedhetünk azzal, ha a tanulók „wer, was, was mache ich, wer-was bin ich, was habe ich, wie, wieviel?“ stb. kérdésekkel tudnak dolgozni. Törekedjünk arra, hogy minél több gyermek vegyen részt a kérdés-felelet munkában. E végből célszerű apró csoportos jeleneteket is rendeztetni, ahol mindegyiknek más és más beszélő szerep jusson. Ezeknek a beszédgyakorlatoknak igen sok változata lehetséges; mindig az adott helyzet és a tanár találékonysága szabja meg, hogyan rendezzük ezeket. Az ilyen jelenetek megjátszása igen serkentőleg hat a beszédkésziségre, s élénkké teszi az órát. Amíg a párbeszédű jelenetek az egyes tanulók beszédképességének előmozdítója, addig a tömegbeszédítésének eszköze a karban való beszéd. Nagyon fontos iskolai nyelvidaktikai eszköz ez, mert módot ad arra, hogy az órán mindenki szóhoz jusson, hogy mindenki résztvehessen a beszédben. Nagy létszámú osztályokban mindenkit minden órán megszólaltatni szinte lehetetlen dolog. Ezen csak a kar alkalmazása segít, ezért gyakran kell alkalmazni, különösen akkor, ha nehezebb kiejtésű, vagy új szó és kifejezés begyakorlásáról van szó. A karban való beszéd alkalmazásának bizonyos technikája van: az értelmes, jól tagolt előmondás, világos szájmozgás, félhangos beszéd, alkalmas tempó, és megfelelő terjedelem. A beszédet valamilyen megállapodott jelre egyszerre kezdjük. Hosszabb szövegnél célszerű ütemezést alkalmazni, hogy a beszéd egyöntetű legyen. Gyakorlott fül a karból is kihallja a hibát. A javítás a mondat befejezése után történjék, s a hibás mondatot ismételtetjük. A beszéd üteme először lassú, jól tagolt, hogy minden mozdulat, minden taglejtés, mely a beszédet kíséri, egybeessék a szóval. Később elmarad a mozgás, s a beszéd meggyorsul, míg a természetes fokot el nem éri. Ugyanez áll az egyéni beszéd lefolytatására is: a mozgással kísért beszéd lassú,

a taglejtéstől elvont beszéd természetes gyorsaságú. Így lesz a taglejtéses beszédből természetes beszéd. Őrizkedjünk az igen hangos beszédtől, mert az gyors elfáradást von maga után és nyugtalanná, idegessé teszi a gyermekeket. Őrizkedjünk hosszú, komplikáltabb mondatok hangoztatásától, mert ilyeneket a gyermek nem lesz képes utánamondani. A hat hetes előtanulmány alatt a tanuló nyelvkészségének odáig kell eljutnia, hogy egy-egy cselekvéssori belső elgondolás alapján folyékonyan el tudjon mondani. Ezt az eredményt minden normális tanulónál el is lehet érni. Most már veszély nélkül elővehetjük a könyvet, s ezzel megindul a tanulásban a 2. fok.

2. *A kezdő fok.* Ezzel a megjelöléssel az első és második osztály munkáját jelölhetjük. Minket ebből a munkából itt elsősorban azok a mozzanatok érdekelnek, amelyek a nyelvkészség fejlesztését célozzák. Ennek ezen a fokon is a beszédgyakorlat a legfontosabb eszköze. De míg az előkészítő fok beszédgyakorlatai a közvetlen környezet tárgyaihoz fűződtek, s cselekvések, mozdulatok, taglejtések kíséretében folytak: addig a kezdő fok beszédgyakorlatainak gerince az olvasmány, s a hozzávaló illusztráció.

Nem nevezhető beszédgyakorlatnak az olyan tankönyvi gyakorlat, amelyben a kérdés mellett ott a kész felelet. Az ilyen gyakorlat csak mintául szolgálhat, s nem azért íródott, hogy kívülről megtanulva azt a látszatot keltse, mintha az természetes, önálló beszéd volna. Az értelmes beszédgyakorlat ott kezdődik, hogy a tanuló az olvasmány elsajátítása után, annak anyagából, logikus sorrendben önállóan szerkesztett kérdéseket tudjon feladni, illetve az ilyen kérdésekre ugyancsak önállóan tudjon felelni. A beszéd-készségnek ezt a fokát úgy érjük el, hogy minden órán, s minden olvasmányi gyakorlat keretében állandóan és következetesen gyakoroljuk. Itt kétféle tevékenységre irányul a gyakorlás: a kérdés ügyes feltevésére és a felelet helyes megszerkesztésére. A kérdéstechnikában már eddig is eljutottunk annyira, hogy kérdőszavak segítségével tudunk kérdéseket feltenni. A következő fok az lesz, hogy ezeket a kérdőszókat tudatosan a mondat minden tagjára próbáljuk alkalmazni. Legelőször az állítmányra irányítjuk a kérdést: was macht, was ist, wie ist? aszerint, hogy ígei, vagy névszói állítmánnyal van-e dolgunk. Majd sorban következnek az alanyra irányuló: wer, was, welcher?, a tárgyra vonatkozó: wem was?, a jelzőre kérdő was für ein, wessen, wieviel s a határozóra mutató wo, wann, worin; womit? stb. kérdések. Mindezek a kérdések nemcsak állító, hanem tagadó formában is alakítandók. A kérdezésben való ügyesség előhaladásával, függetleníthetjük magunkat az olvasmány mondataitól, s most a kérdéseket az illusztrációul

szolgáló képre vonatkoztatjuk. Ez még inkább fejleszti a tanuló önállóságát és beszédképességét.

A beszédképesség másik megnyilatkozási formája a feltett kérdésre való felelet önálló megalkotása. Itt először is meg kell figyelteni a kérdésben levő ige idejét, számát és személyét, továbbá a kérdőszót. E végből ismételtessük meg a kérdést a felelővel, hogy ezeket jól megfigyelhesse, s a válasz helyes lehessen. A feltett kérdésekre itt is egész mondattal felelünk, hogy a kiemeltést, a szórendet, a hangsúlyt, sőt a mondat-dallamot is gyakorolhassuk. A kérdés-feleleten nyugvó beszédképesség előfeltétele a szókincs biztos és aktív tudása. A biztos szótudás megszerzésében az olvasmányban előforduló új szókra mondatokat alkotunk. Ez a mondatalkotás egyúttal jó iskola a mondat szerkesztésre is, különösen akkor, ha a mondatot különféleképpen alakítjuk, pl. egyik személyből a másikba, az egyszámból a többeszámba, stb. Ez a kérdés- és mondat szerkesztő tevékenység, melyből a beszédképesség kialakul, a nyelvi órán három helyen jut különösen előtérbe: az óra elején a számonkérés alkalmával, az új anyag szóbeli előkészítésekor, amikor képhez, vagy egyéb szemléltetőeszközhöz kötött beszédgyakorlat útján megismertetjük az új szókat és végül az új anyag letárgyalása után végzett begyakorlás, összefoglalás és alkalmazás idején.

A legtermékenyebb s leggyöngyösesebb beszédgyakorlást a múlt órai, vagy még régebbi már elvégzett és többször ismételt anyagon lehet végezni. Ennek fokozatai a szókikérdezéssel kapcsolatos mondat szerkesztés átalakítással, magyar mondatok lefordítása mémetre, az olvasmányi anyag átdolgozása kérdés-felelet formájában, arra alkalmas tárgyaknál társalgó jelenetek rendezése, s végül a beszédanyag összefüggő elmondatása, esetleg kép alapján, vagy teljesen emlékezet után. Az ismétlő órák különösen jól felhasználhatók a beszéd folyékonyra tételére. A leckék szószerinti megtanulása elősegíti a beszéd folyamatossá tételét, de vigyázzunk, hogy értelmetlen, s pusztán gépies szajkózássá ne fajuljon. Ezért válasszunk olyan beszédgyakorlási formákat is, amelyek a könyvtől való elvonatkoztatásra kényeszerítsék a tanulókat. Ilyenek pl. az átalakítások prózából párbeszéd alakra, s viszont; a fő az értelem és tudatosság.

Az új anyag szóbeli előkészítése is tartalmaz beszédképességet fejlesztő mozzanatokot, amikor kép, vagy más érzékelhető szemléltető eszköz segítségével a új szókat ismertetjük. Itt szorgalmasan használjuk a karban való begyakorlást is. A tanuló szerepe itt inkább receptív, s nagy szerep jut az utánzásnak, mert az új kifejezéseket el kell sajátítani. Csak ezután válik a tanuló közreműködése ismét alkotó tevékenységgé, amikor az olvasmányt fordítja, olvassa, s az új kifejezéseket feljegyzi.

A beszéd-készség gyakorlása az új anyag megismerése után lép ismét előtérbe, amikor az új szavakat forgatjuk; azokkal mondatokat, kérdéseket-feleleteket szerkesztünk, sőt egyes szakaszokat összefüggően is elmondunk. Ez a mozzanat a begyakorlás és alkalmazás, amikor a tanuló az új beszéd-tárgy körében igyekszik az új szókat, kifejezéseket megrögzíteni, szókincsébe beolvasztani, szóval elsajátítani. A kezdőfok beszéd-anyaga már túllép az iskolai élet körén és a mindennapi élet gyakori megnyilvánulásaiból meríti tárgyait, tehát egészen praktikus nyelvi anyagot nyújt, tarkítva mindennapos szólásokkal, kifejezésekkel, köszöntési formákkal, közmondásokkal. A nyelvkészségnek ezen a fokon odáig kell fejlődnie, hogy a tanuló az iskola, és a szülői ház tárgyköreiben különösen kérdés-felelet formájában ki tudja magát fejezni.

3. *A haladó fokon* a tanulók zöme belekerül a pubertás forradalmi korába, mely nagy változást idéz elő a tanuló minden megnyilatkozási területén, így a nyelvkészség terén is. Az eddig élénken és nagy közvetlenséggel csacsogó gyermek zárkózottabbá válik, a beszédjében is tartózkodóbbá lesz. Feleleteiben megfontoltabb, restelli, ha hibát ejt, s azon van, hogy hibátlanabbul és választékosabban fejezze ki magát. Ez ugyan lassúbbá teszi beszédjét, de viszont nyer helyességben. Amint a gyermek érdeklődése a külvilágról befelé, saját belső énje felé fordul, úgy a nyelvtanulásban is a nyelv belső szerkezete, érdekes fordulatai kezdik érdekelni. A tanár is jól teszi, ha ezt az elmélyülést előmozdítja. A beszéd-készség is ennek az elmélyülésnek jegyében fejlődik tovább. A tanuló beszédjét helyezzük a nyelvtan ellenőrzés alá. Amit eddig utánzás vagy analógia által használtunk nyelvi kifejezéseinkben, azt most tegyük tudatossá. Most már sokat tudunk a nyelvtanból, tehát a nyelvtan világosságánál a tanuló önmaga ismerje fel hibáit s javítsa ki azokat. Nagyjából ugyanaz a munkarend van itt is érvényben mint a kezdőfokon, csak pontosabb, helyesebb és választékosabb beszédre törekszünk. Itt nagyobb szerep jut az anyanyelvből az idegen nyelvre való fordításnak; mely a tudatosításnak kitűnő eszköze; nem kevésbé fontos eszköz az olvasmánytémának átalakítása versből prózába, elbeszélésből párbeszédbe, általános alakból személyes élményű eseményre stb. Az olvasmányanyag itt is a gyakorlati életből vett tárgyakat és ismeretterjesztő témákat vesz fel, de emellett sok érdekes történetet is tartalmazzon, hogy a tanuló érdeklődését felkeltse. Ilyen témák mellett megoldódik a serdülő korú gyermek nyelve is. A kérdés-felelet formájú beszédgyakorlást itt sem hanyagoljuk el, de most már térjünk át a természetes beszédre. Különösen a negyedik osztályban törekedjünk arra, hogy a kérdésre való felelet a természetes társalgás látszatát keltse. A pár-

beszédes alak mellett az összefüggő folyékony beszédre is mind nagyobb gondot kell fordítani. Ez legyen a beszédbeli teljesítmény csúcspontja, akár olvasmány tartalmáról, akár képleírásról vagy saját élmény elmondásáról van szó: az összefüggő folyékony önálló beszéd legyen a tanuló beszédkészségének csúcsteljesítménye. Az önálló beszédet leginkább olyan témákon lehet gyakorolni, amelyeknek szókincsét, és ismeretanyagát már tudjuk, tehát csak arról van szó, hogy ezeket az ismereteket a felvett tárgykörben önállóan felhasználjuk. Ilyen témákat különösen ismétlésekkor tűzhetünk ki, vagy pedig oly kép alapján folytathatunk le, amely az elvégzett olvasmányokkal rokon elemeket tartalmaz. Az ilyen kép alapján való önálló beszédgyakorlásnál nemcsak a képen látható dolgok leírása szerepeljen, hanem felhasználhatjuk a képet egy kis fantázia-játékra is, amely arról szól, amit csak odaképzünk a látott képelemekhez. Ehhez persze külön adottság kell.

A haladó foknak van még egy sajátossága, mely szintén háttással van a nyelvkészség fejlődésére, s ez a kollektív tanulás hátraszorulása az egyéni aktivitás előretörésével szemben. A tehetségesebb, nyelvkészségileg ügyesebb tanulóknak módot kell adni rá, hogy a lassabban haladó átlag-tömeg mellett is megkapják foglalkoztatásukat. Ezt úgy érjük el, hogy gyakran nekik engedjük át a többiek vezetését olyan mozzanatokban, amikre ők is képesek. Ilyen pl. a tanult anyagnak kérdések útján való összefoglalása, vagy a könyv alapján magyar mondatok feladása, németre való fordítás céljából. Legfőképpen azonban az összefüggő beszéd gyakorlása az, amit ezektől a jobbaktól szorgalmazunk: Minél több ilyen ügyes nyelvkészségű tanuló tudunk a negyedik év végéig felmutatni, annál inkább értük el a polgári iskolai német nyelvtanítás gyakorlati célját.

Jármai Vilmos.